

ПРАЦЮЄМО З ВИХОВАТЕЛЯМИ

Виховання у дітей самоповаги — шанобливого, гідного ціннісного ставлення до себе — є однією з провідних ідей особистісно орієнтованої гуманістичної педагогіки не лише в Україні, але й в усьому світі. Базовий компонент дошкільної освіти в Україні налаштовує педагогів на уважне ставлення до внутрішнього світу дитини, пропонуючи в межах сфери «Я сам» зосередитися на питаннях формування компетентності у цій царині

Наталія ДЯТЛЕНКО,
завідувач кафедри методики
та психології дошкільної і
початкової освіти Інституту
післядипломної педагогічної
освіти Київського міського
педагогічного університету
ім. Б. Д. Грінченка,
канд. психол. наук, доцент

До дитячої самоповаги — з особливою увагою

На жаль, через брак відповідних досліджень у педагогіці та психології, відсутність конкретних чітких рекомендацій батьки дітей та педагоги стикаються зі значними труднощами у виборі ефективних виховних стратегій, які підтримували б у дітей ціннісне самоставлення та допомагали їм сформувати повноцінний, наповнений реальними знаннями про себе Я-образ.

Варто враховувати і той факт, що тривалий час суспільство лише декларувало таку цінність, як самоповага громадян, а насправді робило все, аби ті залишалися лише слухняним зряддям у руках держави, чиновників. Це одна із причин того, чому сьогодні у педагогів та батьків так складно зруйнувати виховні стереотипи щодо позицій, без яких неможливо говорити про самоповагу дітей. Наприклад, донині частина дорослих скептично сприймає заклики шанобливо ставитися до маленької дитини. Для багатьох поза межами розуміння залишається теза про дитячі права; у них викликає протест думка про необхідність враховувати дитячі бажання. Такі дорослі не беруть до уваги дитячі переживання самості. Повсякчас ми стикаємося з проявами зневажливого ставлення до окремої людини, з ігноруванням її особистості, з приниженням і безправністю. На жаль, і педагогічна система не може похвалитися вагомим досвідом культивування нових стосунків, у основі яких є повага до кожної дитини, захист її прав, віра та довіра до неї.

Самоповага — це шанобливе ставлення до себе та до інших

Вирізнити серед інших людину з розвинуеною самоповагою з першого погляду складно. Лише після тривалого спілкування з нею, взявши участь у спільних справах, можна відчути особливості її внутрішнього світу та побачити специфіку самовідчуттів. Власне, людина з розвинуеною самоповагою — це особа, яка **ціннісно ставиться насамперед до оточуючих**, здатна розуміти й приймати різних людей. Вона самостійна, впевнена в собі, в цілому задоволена

життям, схильна приймати відповідальні рішення. Якщо трапляється невдача, саме повага до себе змушує таку людину реально оцінити ситуацію, мобілізувати зусилля на подолання перешкод та почати все заново.

Не треба боятися слів «повага до себе», «любов до себе»: поштивне ставлення до себе не виключає такого самого уважного та шанобливого ставлення до інших. Більше того, людина, яка по-справжньому шанує себе, не може почуватися затишно й комфортно, якщо поруч пригнічують і зневажають інших.

Самоповага, тобто повага, шанобливе, ціннісне ставлення до себе — це **моральна риса людини**, що засвідчує в цілому позитивне, приязне, прихильне ставлення до себе самого. Самоповага дошкільника насамперед виявляється у таких почуттях, як радість та задоволеність собою, гордість за власну спроможність та успіхи; симпатія

до себе тощо. Якщо ж дитина відчувається скривдженою, у неї домінують інші почуття: страх, сором, гнів, розгубленість, тривога та ін. Помічено, що дошкільник пишається насамперед тими своїми якостями, які підтримують та схвалюють значущі для нього дорослі: батьки, вихователі, родичі.

Процес формування самоповаги у дитини здійснюється як саморух, обумовлений, з одного боку, індивідуальними особливостями, а саме типом нервової системи, природними задатками, темпом розвитку, з іншого — особливостями виховання в родині та дошкільному закладі. Цьому процесу неможливо нав'язати однозначних шляхів розвитку, втім можна сприяти певним тенденціям у особистісному

розвитку дошкільника і допомогти йому виробити ціннісне ставлення до себе. Йдеться про таку організацію педагогічного процесу в ДНЗ, яка сприяла б самопізнанню, набуттю кожною дитиною досвіду успішної діяльності, підвищенню реалістичності її самооцінок, оптимізації рефлексії.

Вікові особливості розвитку самоповаги

На першому році життя самоусвідомлення здійснюється через елементарні самовідчуття: задоволеність від харчового насичення, радість від рухів, приємного дотику, зміни тіла в просторі. Згодом додаються позитивні емоції від спілкування та ігор з дорослими. Зрозуміло, що говорити про самоповагу як таку в цьому віці зарано. Втім хотілося б наголосити, що саме цей період науковці всього світу визнають як надзвичайно важливий для подальшого життя людини, а особистісні деформації подальших вікових періодів часто пов'язують з дефектами виховання саме на першому році життя.

Найважливіша умова повноцінного психічного розвитку дитини цього віку — це емоційно насичена взаємодія та спілкування з матір'ю. Через дотики, погляди, емоції, вчасний догляд мати забезпечує дитині відчуття безпеки, любові та закладає основи базової довіри до світу та до себе.

*Щоб виховувати самоповагу, потрібно діяти лише ніжними, тонкими виховними засобами...
Повага до себе народжується зі світлих інтелектуальних почуттів, з радості пізнання.*

Василь Сухомлинський

Немовля:
початок самоповаги —
довіра до світу та себе

Ранній вік: перші кроки
у формуванні ціннісного
ставлення до себе

У перші два – три роки самосвідомість дитини розвивається за рахунок розширення її можливостей щодо освоєння фізичного простору (дитина починає самостійно лазити, бігати, стрибати), розвитку пізнавальних психічних процесів, насамперед сприймання, що сприяє кращому розумінню світу та самої себе, збагаченню емоційної сфери. Більш-менш чітко оформлюється Я-образ дитини: вона пізнає себе в дзеркалі та на світлинах; знає, що вона дівчинка чи хлопчик; що вона хороша (і тільки хороша), велика і вже багато чого може. Активне Я дитини виявляється в її прагненні робити свій вибір, протестувати, наполягати, відмовлятися, ображатися тощо. Важливим новоутворенням раннього дитинства є, за влучним виразом доктора психологічних наук Майї Лісіної, «гордість за власні досягнення», яку можна вважати прообразом самоповаги або її першою сходинкою.

У чому виявляється гордість дитини? У прагненні заслужити визнання і схвалення від дорослого, у намаганні відповідати його очікуванням, у бажанні досягти позитивних результатів у діяльності та спілкуванні. Діти стають надзвичайно чутливими до визнання досягнень дорослими. Якщо ж останні ставляться до них негативно чи байдуже, це викликає у дітей афективні переживання і спонукає вимагати уваги та позитивної оцінки з подвоєною енергією.

Віковий період двох – трьох років робить свій важливий внесок у розвиток дитячої самосвідомості. Саме тоді закладаються основи ціннісного ставлення до себе, що яскраво проявляється під час вікової кризи, яка ніби віддзеркалює внутрішні протиріччя та спричиняє важливу особистісну симптоматику: бажання досягати мети, бути самостійним, бунтувати проти авторитету тощо. Здається, що кризові протиріччя ніби «підштовхують» дитину апробувати своє Я, відчути межі своїх можливостей, відстояти свої інтереси. З цієї точки зору важко переоцінити роль кризи трьох років у закладанні основ ціннісного ставлення до себе.

Дошкільник:
«Я хочу шанувати себе!»

У дошкільному віці триває процес самопізнання та вироблення певного ставлення до себе. Уся психічна активність дитини спрямовується на **пізнання світу і самої себе** у світі. Цьому сприяє інтенсивний розвиток пізнавальної сфери і, зокрема, сенсорної системи, пам'яті, мислення, уяви. Розширюються можливості щодо оволодіння різними видами діяльності — гра, художня діяльність, елементи праці та учіння; набувають ваги нові форми спілкування.

Важливі зміни відбуваються в особистісній сфері дитини: певною мірою стабілізується Я-образ, зокрема дитина починає розуміти незмінність своєї статі, поступово усвідомлює не лише фізичні, але й розумові можливості, відчуває свої права, зорієнтовується на обов'язки; володіє арсеналом захисних механізмів; більш-менш усвідомлює свої переваги і слабкі сторони, активно реалізує можливості самовираження. Дитина вже володіє певним словниковим запасом, щоб розповісти про себе, свої почуття, плани і прагнення.

Чи можна говорити про завершеність і повну сформованість самоповаги в дошкільному віці? Звичайно, ні! Йдеться про домірну розвиненість і відповідність різних сторін особистості специфічним віковим закономірностям, їх гармонійну збалансованість, яка забез-

печує дитині позитивні самовідчуття свого Я та здатність до активної життєдіяльності. Будь-які викривлення в розвитку з домінуванням певної сторони і пригніченням іншої відображаються в поведінці дитини та її взаєминах з оточуючими.

Спрямувати дитячу самоповагу у належне русло

Про вражене самолюбство та про бажання дитини захистити чи підтримати свою самоповагу свідчать будь-які її реакції, що виникають у відповідь на докір, грубе слово, зауваження, різку оцінку, насмішку, приниження тощо. Форми вияву можуть бути найрізноманітніші — від голосного плачу до бійки, зокрема брехня, впертість, негативізм, ігнорування дорослого тощо.

Наприклад, дівчинка шести років, досить успішна й упевнена в собі, завжди виступає в групі лідером. Вона перша йде в колоні, їй доручають відповідальні завдання, вона часто контролює поведінку інших дітей. У цілому для цієї дитини ситуація складається досить сприятливо, адже вона вчасно і повноцінно набуває необхідного до-

свіду. Втім є й тривожний момент: дівчинка не припускає, що хтось із дітей також може претендувати на подібну роль, тому активно протистоїть будь-яким їхнім спробам апробувати свої можливості. Дорослим це буває навіть зручно, і вони немовби «вирощують» подібні ситуації: «Краще від нашої Тетянки ніхто не прочитає вірша», «Якщо немає Тетянки, то хто розпочне святковий ранок?».

Як правильно вчинити, щоб дівчинка не втратила своєї життєвої

активності по відношенню до світу і разом з тим зрозуміла, що поруч є люди, які також мають право бути визнаними та почутими? Поради у цій ситуації можуть бути різними. Ми зупинимось лише на окремих. Насамперед вихователь має **створити у групі атмосферу прийняття та визнання кожної дитини**. Це буде своєрідним сигналом для дівчинки, що вона в групі не одна, тут шанують усіх дітей. Необхідно підтримати дитину в її активності, але спрямувати у належне русло: «Допоможи Сергію завести колону до зали», «Розкажи, будь ласка, Іринці, як краще розподілити іграшки», «Підкажи Оленці, де можна взяти папір для малювання, щоб роздати дітям». Важливо показати дівчинці, що вона нічого не втрачає, а навпаки набуває, коли може допомогти іншим дітям і порадіти за їхні успіхи.

Створення умов для розвитку самоповаги

Створюючи умови для розвитку самоповаги, варто враховувати можливі педагогічні підходи в родині та дошкільному закладі, які можуть оптимізувати означені вище механізми і сприяти формуванню позитивного Я-образу. Потрібно допомогти дитині зрозуміти себе, свої сильні та слабкі сторони, накопичити необхідний досвід переживань щодо свого Я (радості та смутку за себе, симпатії, прихильності); гармонізувати процеси самозбереження та захисту свого Я. Фактично йдеться про основні три царини: емоційну (викликати у дитини позитивні почуття щодо інших та самої себе); когнітивну (збагатити уявлення дитини про інших та себе саму) та поведінкову (допомогти реалізувати позитивні уявлення щодо свого Я та світу в конкретних вчинках, дати змогу накопичити новий досвід).

Наголошуємо, що дитина переживає почуття самоповаги не стільки завдяки розумінню своєї цінності та знанню своїх основних достоїнств і переваг, скільки завдяки відчуттям, що її люблять, шанують, з нею рахуються, їй довіряють. Тому доцільно насамперед звернути увагу на забагачення емоційного компоненту через достатньо шанобливе й уважне ставлення до дитини, а вже потім (або паралельно) вести з дитиною конкретні розмови про її особливості, відмінність від інших, чесноти та переваги тощо.

Вчитися шанобливо ставитися до дітей

Дорослим варто вчитися завжди шанобливо ставитися до дітей, а не вдавати повагу від випадку до випадку. Важливо враховувати інтереси, бажання, можливості дитини; з розумінням ставитися до її проблем і намагатися допомагати розв'язувати їх; демонструвати повне прийняття дитини як особистості та бути справедливим у оцінці окремих сторін її діяльності й поведінки.

Шанобливо ставитися до дитини — це ще й **оберігати її права**. Йдеться про ті права, що можуть бути реалізовані в повсякденному житті, як-то:

- ✳ **право на недоторканість** — ніхто не має права бити та ображати інших;
- ✳ **право на приватну власність** — ніхто не має права брати без дозволу чужі речі, може лише попросити їх;
- ✳ **право на власну думку** — кожний має право висловлювати власну думку, захищати свої погляди, інші повинні брати їх до уваги.

Відчуття вдовolenня від того, що у неї також є права, викликає у дитини переживання своєї цінності й значущості. Вихователь повинен охороняти і поважати **права дитини!** Доцільно залучати дітей до **обговорення** їхніх прав,

оскільки їх усвідомлення певною мірою гарантує їх дотримання. Разом з тим слід говорити з дітьми і про їхні обов'язки та правила поведінки. Важливо переконати дітей, що люди виробляють правила для того, щоб усім було зручно жити.

Взаємини з «неконтрольованими» дітьми

Особливо ретельно треба продумувати стратегію взаємин з дітьми, що відзначаються неконтрольованістю та агресивністю поведінки, роблячи акцент саме на підтриманні в них позитивного самоствавлення. Адже здебільшого дорослі намагаються покарати таку дитину, позбавити її задоволень, утримати від рухів, а батьки застосовують навіть фізичні засоби впливу. Не варто очікувати високої ефективності від таких «педагогічних методів», а тим більше сподіватися на розвиток у дітей шанобливого ставлення до себе. Відомо, що позитивні зрушення в поведінці можливі лише за умови появи **внутрішніх мотивів**, тобто дитина має сама захотіти діяти інакше.

Ситуацію можна змінити, якщо дорослі продемонструють розуміння дитини, її почуттів і підкажуть, як можна було б вчинити: «Я розумію, що тобі дуже хочеться мати таку машинку. Знаєш, коли я була маленькою, я також мріяла про таку іграшку. Давай спробуємо домовитися з Сашком, щоб після обіду він дозволив тобі погратися нею». Потрібно уникати силових способів розв'язання проблеми і шукати позитивні рішення. Результатами такого підходу будуть **зростання довіри між дитиною та вихователем**, збагачення її досвіду соціальної поведінки та збільшення кредиту довіри до самої себе.

Не порівнюйте дітей одне з одним!

Надзвичайно шкідливою для зростаючої особистості є педагогічна стратегія, що ґрунтується на порівнянні дітей між собою: «Ось подивися, як добре зробив Сашко! А ти крутився, от у тебе й не вийшло нічого!». Хіба можна порівнювати дві планети, дві зірки? Ліпше взагалі не поспішати висловлювати оцінні судження і не робити дитину залежною від них. Відомо, що стороння оцінка впливає на характер самооцінки, яка в свою чергу є **вагомим регулятором дитячої поведінки**. Часто буває достатньо доброзичливого погляду, усмішки, доторку до плеча, щоб дитина зрозуміла, що все добре; і навпаки — покажіть свій сумнів і здивування, щоб дитині було зрозуміло, що потрібно змінити поведінку.

Натомість корисно ширше залучати дошкільників до **самооцінювання**, ініціювати їхні роздуми стосовно зробленого (вийшло чи ні; якщо не вийшло, то чому; що було особливо складним у роботі то-що). Спочатку діти переважно демонструють завищену самооцінку, але постійне вправлення і той факт, що власні розмірковування про себе не знижують загальної цінності дитини, дають змогу досягати все більшої адекватності в самооцінці. Так складається оптимістична, достатньо критична самооцінка.

Успішність — запорука формування самоповаги

Відчуття успіху надзвичайно приємне. Переживши ці емоції один раз, діти, як правило, прагнуть відтворити їх знову й знову. Тож детальніше зупинимось на тому, що можна вважати успіхом, на який успіх варто орієнтувати дошкільників, як потрібно організувати предметно-ігрове середовище, щоб воно сприяло успішності дитини та підтримувало її самоповагу.

Успішно виконана справа промовляє сама за себе: «Ти можеш! Ти вмієш! Ти молодець! Ти не гірший від інших! Ти кращий за багатьох!». Навіть якщо дорослі не звертають особливої уваги на якість дитячих робіт, їх відповідність чи невідповідність вимогам, діти самі починають порівнювати власні роботи з роботами вихователя та своїх товаришів, помічати в них достоїнства та недоліки. Їм так хочеться переконатися, що вони добре впоралися зі справою і є не гіршими, а то й кращими за інших.

Зрозуміло, що така поведінка — прерогатива старшого дошкільного віку. Молодші діти, як правило, так захоплюються процесом, що не звертають особливої уваги на результат, часто взагалі забуваючи про нього. А ось уже з середнього дошкільного віку стає помітним інтерес дитини до результату діяльності у таких категоріях, як: «схоже — не схоже», «вийшло — не вийшло», «красиво — не красиво».

Для старшого дошкільника результат у різних справах стає причиною його радості, смутку, впевненості, тривоги, невдоволення, розпачу тощо. Саме із результатом у грі, малюванні, побутовій праці діти пов'язують можливості самовираження, самопрезентації, захисту та підтримки свого Я. Подивіться, як світяться радістю оченята дівчинки, коли вона демонструє мамі власноруч виготовлену коробочку для насіння, як ці самі оченята сповнюються слізьми, коли очікування не виправдалися і робота не вийшла... Що за цими переживаннями? У першому випадку — гордість за себе, демонстрація сили і впевненості, в другому — невпевненість, тривога, страх.

Поняття хорошого результату стосовно діяльності дітей дошкільного віку трактується не так однозначно, як для дорослих людей. Є об'єктивні характеристики отриманого результату, наприклад, якість, точність, кількість, і суб'єктивні, що свідчать про те, як дитина його досягла — про її старанність, самостійність, наполегливість, які в оцінках діяльності дорослої людини майже не враховуються.

Щоб результат дитячої діяльності «працював» на дитину та її самоповагу, нам, дорослим, потрібно допомогти дитині задіяти й зробити предметом осмислення як об'єктивні, так і суб'єктивні характеристики отриманого результату. Доречними будуть запитання щодо різних моментів діяльності,

якою займається дитина: «Ти хотів би вибрати легшу чи складнішу справу? А чому ти вважаєш, що зможеш упоратися з нею? Яка частина завдання видається тобі особливо складною?». Після завершення роботи варто запитати: «Ти задоволений результатом? Що ти хотів би змінити? Чи справдилися твої побоювання? Скільки разів ти звертався за допомогою? Чи вдалося тобі зробити щось зовсім не так, як завжди? Чи дуже старався?».

Важливо налаштувати дитину на інтерес до таких якостей, що є **пріоритетними для її особистісного зростання**, і які вона, здобувши в цьому віці, зможе зберегти протягом життя: відповідальність, старанність, наполегливість, самостійність, креативність тощо. Це сприятиме розширенню зони її самосприйняття та збагаченню переживань дитиною свого Я. Невдовзі дитина почне називати зазначені вище якості як свої достоїнства.

Щоб наші діти навчилися шануватися по-справжньому, необхідно формувати в них **свідоме ставлення до всього процесу діяльності** — від мотивації, вибору міри складності, підбору матері-

алів і способів діяльності й до самооцінки. Починаючи займатися якоюсь справою, дитина має хоча б якось усвідомлювати, що вона збирається робити і навіщо, кому це потрібно, яким вона бачить свій продукт, і, врешті решт, чи відповідає результат задуму, що вона хотіла б змінити. Налаштувати дітей на такий аналіз можуть лише ті дорослі, які розуміються на специфіці, особливостях і значенні дитячої діяльності та її ролі в особистісному розвитку зростаючої особистості.

Педагоги та батьки мають докласти максимальних зусиль, щоб кожний дошкільник прийшов до свого шкільного порогу з відчуттям власної сили та спроможності. ●

Закінчення в наступному номері

Віг редакції:

Про те, яке значення у формуванні самоповаги у дошкільників відіграє акт вибору, **читайте** в наступному числі журналу